

Uroksen i tørvemosen

*I 1865 blev der på matr. nr. 90, Damme By, nu Fanefjordgade 97,
fundet skelettet af en 9000 år gammel urokse.*

*Professor Japetus Steenstrup, Universitetsmuseet, kom selv til åstedet for at sikre sig at resterne af uroksen blev
så intakt som muligt og skriver således om sit arbejde og sine iagttagelser:*

Da jeg just i denne tid har i museet været beskæftiget med den foreløbige opstilling af et skelet af kæmpeoksen eller uroksen fra en af de ældste tørvemoser på Møn, har jeg ikke villet undlade at henlede Videnskabernes Selskab opmærksomhed på visse gunstige forhold ved dette skelets leje i mosen, som har tilladt mig høje at fastsætte det tidsrum, under hvilke dyret i sin tid omkom og blev begravet dybt nede i tørvten, næsten på mosens bund.

I denne min korte meddelelse er det ikke min agt at dvæle ved nogen beskrivelse af skelettet, ja, ikke engang ved nogen udmåling af dette, skønt det ville være ønskeligt, om begge dele kunne blive givne inden ret lang tid, især når det kunne ske i forening med udmålingen og beskrivelsen af de andre skeletter eller skeletpartier, som vore museer ejer af denne nu uddøde art. Thi til sådanne sammenlignende betragtninger over flere individer, fundet i samme land og under samme forhold trænger videnskaben unægtelig meget. Om der end ikke kan være tale om, at jeg i de første år skulle kunne anvende den fornødne tid herpå, vil jeg dog ikke endnu opgave håbet om, at jeg senere hen i tiden kunne få lejlighed dertil, men indtil dette kan ske, må jeg indskrænke mig til i de nævnte henseender at antyde følgende forhold:

1. Dette Mønske skelet er det fuldstændigste af de tre, af hvilke vort museum hidtil har fået et så stort antal knogler, at man har kunnet nogenlunde sammensætte disse til et skelet; selv med sine mangler af enkelte større knogler er det i det hele så fuldstændigt, som vi desværre kun sjældent kunne få skeletterne af opgravede eller fossile dyr.
2. Det er tillige det kraftfuldeste og største individ af vore tre urokse skeletter, om det end ikke i størrelse synderligt over går skelettet af det meget yngre dyr, som Universitetsmuseet ved Hr. Adjunkt Lorezens velvilje og bistand for omtrent 20 år siden fik fra en mose i omegnen af Sorø, og om vi end har enkelte hovedskaller af andre individer, der må antages at have tilhørt ligeså store eller måske større dyr.
3. Det er af et gammelt individ og kan med megen sandsynlighed betragtes som tilhørende et mandligt dyr.

Disse egenskaber ved skeletter ville allerede vise, at dette er en meget velkommen forøgelse af museets samlinger til oplysning om landets forhistoriske dyr, men de særlige omstændigheder ved dets leje i tørvemosen forøger dog i en ikke ringe grad dets videnskabelige værdi. Jeg skal derfor gøre disse til genstand for en noget udførligere omtale.

Tørvemosen hvori benraden af denne okse blev fundet, er en oprindelig temmelig dyb, men nu meget opskåren skovmose, tæt ved det såkaldte Præstebjerg i Dame By, Fanefjord sogn på Møn; den tilhører gården

Damsholte i Store Dame. Ved tørveskæring i denne mose i 1864 optog en fattig husmand Henning Christopher Nielsen en stor del af de større lemmeknogler, rygraden m.m. af denne okse.

Amtsforvalteren i Stege daværende assessor, nu kammerråd, Reinsholm, der stedse viser stor interesse for opbevaringen af landets oldsager og andre mærkværdigheder, ilede med i brev at underrette dalevende konferensråd I. C. Thomsen og mig om fundet, idet han bemærkede, at husmanden, der mente at have vist stor omhu for koglernes optagelse, ikke var utilbøjelig til at afhænde fundet, men dog også tænkte på at erhverve sig øvrighedens tilladelse til at forevise denne mærkelige okse på markederne og andetsteds, navnlig i købstæderne. Skønt Universitetsmuseet i sit svar ikke alene tilbød at ville give finderens en passende godtgørelse, men på sædvanlig måde tilføjede, at det ville forhøje denne betydeligt i forhold til den større eller ringere fuldstændighed, hvori knoglerne var tilstede, og i forhold til den bevaringstilstand, hvori de måtte findes ved modtagelsen, ja uagtet alle amtsforvalterens bestræbelser, var husmanden dog ikke villig til at opgive forevisningen på markederne osv., hvoraf han rimeligvis ventede sig alt for meget, men af hvilken museet også måtte frygte større beskadigelser på knoglerne. Museet trak sig altså foreløbig tilbage fra sit rimelige tilbud, da det ikke kunne vide, hvorledes knoglerne efter forevisningerne ville se ud. I et senere brev af oktober samme år meldte hr. Reinsholm mig, at husmanden nu nok ville overlade museet knoglerne efter den vurdering, som dette ville sætte på dem. Disse blev da indsendt og ham erstattet efter den stigende tarif, som jeg selv i forvejen havde fastsat i forhold til fundets hele beskaffenhed. I denne godtgørelse var imidlertid tillige taget hensyn til, at det parti af mosen, i hvilke benraden var opgravet, skulle forblive aldeles urørt og vanddækket, som det var nu, indtil jeg selv eller en anden i mit sted kunne tage stedet i øjesyn.

Ved det nøjere eftersyn af de modtagne knogler og efter de af hr. Reinsholm givne efterretninger såvel om fundet som om hvad der tidligere var udgravet på samme plet i mosen, kunne der nemlig ikke være nogen tvivl om, at selv om der end også manglede enkelte større knogler af lemmerne foruden mange mindre, dels af lemmerne dels af andre partier af skelettet, havde dyret dog oprindeligt ligget der i et aldeles fuldstændigt skelet, og man kunne således have et vel grundet håb om at tilvejebringe en stor del af de manglende knogler, om ikke dem alle, og navnlig de mindre og hidtil upåagtede af disse. Det var desto værre vitterligt, at enkelte af de større lemmeknogler mange år forud var kommet til syne, og at disse var blevet optagne og solgt til benhandlere. Ved et åstedsmøde var det jo nok også muligt, at undersøgelsen af lejestedet endnu kunne redde oplysninger til dyrets historie. Med alle de nævnte forhold for øje bestemte jeg mig til selv at se mosen og besørge optagelsen af de endnu i tørven tilbageblevne rester af skelettet.

Efter forudgående anmeldelse og brevveksling fandt dette sted i midtsommer 1865, kort tid førend jeg skulle tiltræde en rejse til England. Som deltager i dette besøg i mosen havde jeg den særlige fornøjelse at have den kendte engelske arkæolog John Evans fra Nash Mills med.

Mosen var i forvejen langs med den ene bred blevet temmelig befriet fra vand i den strækning, hvori skelettet var fundet, idet denne ved en opdæmning var blevet sondret fra den mere vandfyldte del af mosen. Ved vor ankomst blev den sidste rest af vandet bortøst, og stedet var nu let tilgængeligt.

Skelettets oprindelige leje var det endnu overmåde let at påvise næsten i alle dets enkeltheder; thi heldigvis havde husmanden sparet sig en del ulejlighed ved knoglernes optagning; en stor del af de store

knogler var nemlig ikke blevet opgravet, men blot udtrukne af den omgivende tørvemasse eller løftet op af det underliggende mergel- lag. De efterladte hulheder eller indtryk af dem var aldeles i behold, så at man både med øjet og med fingrene kunne følge deres leje og forvise sig om hver dels beliggenhed og derefter med stor sikkerhed opsøge de knogler af skelettet, som savnedes og hvorover jeg i forvejen havde forfattet en fortegnelse. Det var på denne måde at det lykkedes mig at genfinde de partier af småknogler, som ellers er så vanskelige at få fat på, til jordfundne (fossiler) dyr, nemlig knoglerne af fodrodsparterne, tærne m.m., hvilke partier nu næsten fuldstændig er tilstede på vort skelet. Oksen havde ligget på siden; at dømme efter føddernes stilling i underlaget, var den formodentlig i sin tid gået i sæk i dyndet eller faldet igennem isen uden at formå at redde sig op igen.

Det tidsrum, hvori dette var sket, har været, da den egentlige tørvedannelse langs med skovmosens rand var trådt i virksomhed; thi knoglerne af den ene side af dyret lå til dels omgivet af det fine bundlag af udslemmet ler, blandet med humus- eller tørve-partikler og kiselskaller af diatomer, der almindeligvis findes på bunden af vore skovmoser.

Når man hævede en større knogle op af denne masse, stod knoglens hele figur så skarpt afpræget deri, som om den havde været afstøbt i den fineste gips. Såvel i dette bundlag som i den fine tørvemasse over det, i hvilke andre partier af knoglerne var indlejrede, var det derfor særdeles tydeligt at aflæse, både hvorvidt oksens krop var ved sin vægt sunket ned i den allerede dannede omgivelse, og hvorvidt denne senere havde dannet sig over det nedsunkne dyr.

Plantedelenes beliggenhed i forhold til knoglerne udtalte begge dele tydeligt nok. I denne henseende havde det navnlig en særlig interesse at se, hvorledes fyrrenålene i mængde strøg hen under og over knoglerne, idet de bøjede sig aldeles efter knoglernes omrids og overflade, at der ikke kunne være skygge af tvivl om, at oksen var omkommet i en tid, da endnu fyrretræernes nåle stadig i mængde kastedes ud over den vandflade, under hvilken senere tørven dannede sig eller, rigtigere sagt, fortsatte sin allerede begyndende dannelse.

Vort dyr er altså fra landets fyrreperiode, og dette godtgjorde mig også ad en ganske anden, men ikke mindre sikker vej. Der var nemlig en meget stor og mørkere plet i det lysere underlag, hidrørende fra en brunlig masse, der indenfor skelettets omrids indtog pladsen imellem de bageste ribben, og denne masse sammenlignede tørvegraverne af sig selv med "*komøg*". Der kunne heller ikke godt være tvivl om, at det var mavens og tarmenes indhold; de sidste lå endnu ligesom formet i boller. Jeg undersøgte med luppen meget af denne brune masse på stedet og fandt groft knuste fyrrenåle deri. Samtidig mellem fyrren og denne okse gik altså også tydelig frem heraf. Denne kendsgerning er som fingerpeg ved fremtidige undersøgelser af stor betydning, af større end man måske i begyndelsen vil være tilbøjelig til at indrømme.

Den blev desværre ikke af den fulde betydning for videnskaben, som den kunne og burde have været. Min opmærksomhed var nemlig, så længe jeg var på stedet, næsten alene henvendt på tidsspørgsmålet, og den nøje undersøgelse af massens øvrige plantelevninger fra fyrretiden forbeholdt jeg senere tid, efter min tilbagekomst fra udlandet; men ved en misforståelse havde jeg kun fået en meget lille del af den samlede undersøgelsesmasse hjemført fra mosen.

Da tiden var mig knapt tilmålt, måtte jeg overlade til to flinke arbejdere, der den hele dag havde arbejdet til min fulde tilfredshed, næste dag på den dem anviste måde, men på egen hånd, at fortsætte gennemøgningen af en del af tørvemassen, og til min ikke ringe glæde modtog jeg endnu et dusin af de savnede mindre knogler. Disse havde de den følgende dag samlet ved indenfor bestemt afstukne linier at gennemælte med fingrene den hele tørvemasse, der var tilbage fra den første opgravning.

Den nøjere tidsbestemmelse, som dette okseskelet har fået ved dets omgivelser i tørvemosen, giver mig atter anledning til at erindre om tvende andre tidsbestemmelser, som jeg tidligere i selskabet har forevist og beråbt mig på, og som begge ligeledes er skikkede til at henlede opmærksomheden på forhold, der hidtil ikke er blevet nok påagtet, skønt de er af den største betydning. Jeg ville derfor af selskabet udbede mig, at de forhold, hvorpå disse tidsbestemmelser støtter sig, måtte blive lettere opfattet for andre ved at gengive i tydelige figurer på en tavle. De figurer, jeg har den ære at fremlægge ved siden af nogle knogler fra tørvemoserne, fremstiller nemlig to knogler, som omslutter en eller flere *flintsplinter*. Disse skæver er levninger af flintvåben, der med overordentlig kraft er blevet kastet imod det levende dyr, dog uden at dræbe det, så at ny knoglemasse i dyrets levende live har kunnet lejre sig over de i såret på knoglerne indtrængte splinter.

Den ene knogle er underkæben af en kronhjort, den er fundet på bunden af en Kærmosen i Flade sogn på Morsø, lige på grænsen mellem mosens underlag og tørvemosen, og dyret er altså omkommet der, just som tørvemosen begyndte at danne sig. Kærmosen er en vig af Limfjorden, der da var blevet fyldt med ferskvand, men som i en tidligere tid havde haft saltvand; thi underlaget er fuldt af caddier og andre beboere af det salte vand. Den anden knogle er et ribben af en kronhind, fundet dybt i en mose ved Svenstrup på Sjælland i den rene tørvemasse, og ligeledes indeholdt en skarpkantet flint.

Begge knogler er slående vidnesbyrd om, at dyrenes var samtidige med en befolkning, der forfulgte vildtet med flintskærpede kastevåben. Da begge er af krondyret, vil det let skønnes, at interessen ikke kan ligge deri, at just kronhjortens og menneskets samtidighed bekræftes, thi af vore køkkenmøddinger ved vi jo, i hvilken overordentlig stort antal urfolket har bemægtiget sig krondyrene.

Vægten ligger derimod *på vidnesbyrdets særegne beskaffenhed*.

Det er denne jeg måtte ønske mere almindelig kendt og erkendt samt – *eftersporet for andre dyrearters vedkommende, nemlig for sådanne, der vel er blevet antaget for samtidige med Europas ældste befolkninger, men for hvis samtidighed med disse man, efter min mening, ikke har kunnet give uforkastelige grunde*.

Imod de tvivl, som man fra flere sider har ytret imod de sandsynlighedsgrunde for denne samtidighed, der var hentet fra lejringsforholdene og jordlagene og i hulerne, har man nemlig søgt at indvende, at hvis man ikke ville støtte sig til sådanne bevisgrunde, måtte man i det hele taget give afkald på grunde, da videnskaben ingen bedre kunne stille.

Således er det dog ikke!

Har Europas urfolk virkelig jaget og forfulgt *hulebjørnen* og *hulehyænen*, *Rhinoceros* og *Mammut* og til sidst derved fremkaldt deres udryddelse, så er der ingen tvivl om, at de forfulgte dyrs knogler mangan engang må have fået uudslettelige mærker af forfølgelsen, og desto hyppigere, jo ufuldkommen befolkningens angrebs eller jagtvåben var.

Hvis f.eks. fortids hulebjørn eller mammuter fremviser sådanne flintskærver eller lignende dele af angrebsvåben overgroede af en benmasse, der har dannet sig over dem i dyrenes levende live, da skal jeg ikke længere betvivle disse artes samtidighed med menneskene, lige så lidt som jeg skal gøre dette, hvis virkelig de af hulerne fremkomne billedlige fremstillinger af mammut osv.

Med rette kunne hævdes som arbejder fra urfolkets tider; men at anse denne samtidighed for bevist eller endog i nogen højere grad sandsynliggjort ved de grunde, hvorpå man hidtil har støttet den, det har jeg hidtil ikke kunnet og vil vist aldrig kunne det. Skønt det forhåbentlig ikke er just nødvendigt, er det dog måske ikke overflødigt her at erindre om, at det kun er imod de fremsatte bevisers gyldighed mine indvendinger har været rettede; i og for sig er der jo ikke noget urimeligt i, at de nævnte uddøde dyr, og flere med dem, kunne have været et led af den nulevende dyreverden og i en meget tidlig tid var forsvundet af den, måske især ved menneskets forfølgelser. Men har dette været tilfældet, ville slige efter deres natur utvetydige og uforkastelige vidnesbyrd heller ikke udeblive, når først opmærksomheden for dem og bevidstheden om deres betydning er blevet vakt; skulle derimod slige vidnesbyrd imod forventning udeblive, vil dette negative, efter min mening, være et stærkt vink om, at de formentlig positive beviser for de omtvistelige dyre formers samtidighed med mennesket næppe har den styrke, man har tillagt dem.

Kirsten Lütchen-Lehn fortæller:

Uroksen fra Damme endte med at blive det mest fuldkomne af de skeletter, som var fundet indtil 1865, ja, længer frem i tiden; den vejede ca. 1 ton og har været næsten 3m lang, og indtil 1991 var den udstillet på Zoologisk Museum, Universitetsparken 15, København.

Blå Bog: Japetus Steenstrup 1813 - 1897, dansk naturforsker, zoolog, han opfandt ordet køkkenmøddinger, som siden er blevet benyttet og han gjorde stor fortjeneste ved moseundersøgelser.

Avisartikel

Uroksen fra Søbjerg mose

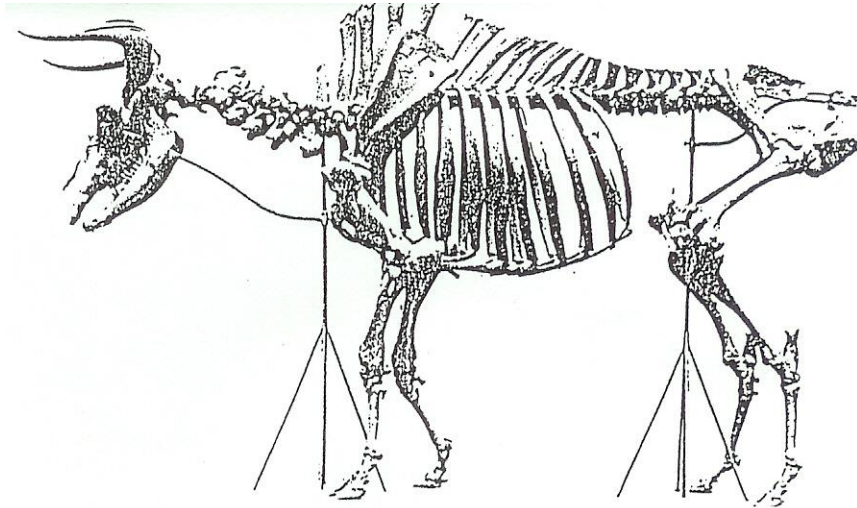
Historien om en fattig husmand, der ville vise sit oldtidsfund frem på markeder.

Den følgende beretning er ikke af nyere dato. Faktisk skal vi tilbage til sidste halvdel af 1800 tallet. Helt nøjagtig til sommerdag i 1864.

Den fattiges fund

Her er en fattig husmand, Henning Christoffer Nielsen, og hans søn i gang med at skære tørv i Søbjerg mose, en lille mose der lå bagved det senere Fanefjord Mejeri. Under tørveskæringen dukker der pludselig nogle dyrekogler frem af mosen, og efterhånden som de får fisket flere og flere ben og kogler op, viser det sig, at det er et næsten intakt skelet af en urokse, far og søn er stødt på.

Der går bud om fundet til. amtsforvalteren i Stege, kammerråd Reinsholm, der var meget interesseret i oldtidsfund. Han lader oplysningen gå videre til en museumsmand ved navn Japetus Steenstrup, der sørger for, at det velbevarede fund efter noget tovtrækkeri ender på Universitetets zoologiske Museum i København.

Den flere tusind år gamle uroksen fra mosen i Damme var en ordentlig kleppet med en skulderhøjde nær ved to meter.

Svær at købslå med

Men hermed er historien ikke slut. For husmanden, der havde fundet uroksen, var nok sindet at afhænde sit fund, men først ville han selv tjene en skilling ved at vise det på markedspladser og i købstæder. Og af Steenstrups beskrivelse - her gengivet i ordret i datidens sprog - fremgår det, at han ikke var så let at købslå med:

"Skjøndt Universitetsmuseet i sit svar ikke alene tilbød at vilde give Finderen en passende Godtgjørelse, men på sædvanlig Maade tilføiede, at det vilde forhøie denne betydeligt i forhold til den større eller ringere Fuldstændighed, hvori Knoglerne var tilstæde, og i forhold til den Bevaringstilstand, hvori de måtte befindes ved Modtagelsen, ja uagtet alle amtsforvalterens Bestræbelser, var Husmanden dog ikke villig til at opgive Fremvisningen på Markederne o.s.v, hvor af han rimeligvis ventedes sig alt for meget, men af hvilken grund Museet ogsaa måtte befrygte større Beskadigelser på Konklerne. Museet trak sig altsaa foreløbig tilbage fra sit rimelige Tilbud, da det ikke kunne vide, hvorledes Knoklerne efter Forevisningerne vilde se ud."

Fik sin findeløn

Alt endte imidlertid i fryd og gammen, idet finderhen på efteråret ombestemte sig og nu var parat til at overlade knogleme til museet og tage imod en passende findeløn. Dens størrelse blev af Steenstrup fastsat i forhold til fundets tilstand på afleveringstidspunktet og desuden fik husmanden en økonomisk kompensation for, at han skulle lade den del af mosen, hvor fundet var gjort, i fred, indtil Steenstrup selv havde haft lejlighed til at tage stedet i øjesyn.

Tilbage til nutiden

Når vi har valgt at berette historien om uroksen fra Søbjerg mose netop nu, har det sin naturlige forklaring. Uroksen er nemlig en vigtig del af den permanente udstilling "*Danmarks dyreverden gennem 20.000 år - fra*". Alt sammen baseret på de mange knoglefund, man har gjort i Danmark siden midten af det 19. århundrede.

Desværre er det mønske eksemplar af koens forfader ikke med på udstillingen. Ifølge lektor Kim Aaris-Sørensen, som er ankermand på udstillingen, fordi der var problemer med at bringe det gamle skelet up-to-date.

Udstillingen på Zoologisk Museum er åben daglig, undtagen mandag, fra kl. 11-17.

Kilder: Den lille beretning om uroksen har kunnet skrives takket være skriftligt og fotografisk materiale venligst udlånt af John Klein Kristensen, Stege og Kim Aaris-Sørensen, Zoologisk Museum.

*Jonna Kjær-Nielsen
2010*